

АМАЛГАМ ХЕТЕРОГЕНИХ
ЕЛЕМЕНАТА(Јован Попов. *Горди и њонизни: ѡпарадоксалистѡи
Фјодора Досѡјевскоѡи*. Београд:

Српска књижевна задруга, 2024, 446 стр.)

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Фјодор Михајлович Достојевски је аутор о којем је написана не-прегледна библиотека књига на различитим језицима. Разлог за то лежи у полифоном пишчевом делу, које је од самог настанка било неисцрпни изазов за разнолика читања и тумачења из различитих методолошких и идеолошких праваца. Упркос овом обиљу тумачења, Јован Попов, професор светске књижевности на Филолошком факултету у Београду, у монографској публикацији *Горди и њонизни: ѡпарадоксалистѡи Фјодора Досѡјевскоѡи* успео је да из новог угла сагледа духовни пут којим је ходио Фјодор Михајлович Достојевски током четири деценије живе књижевне активности.

Јован Попов полази од кратког епилога *Зайиса из ѡдземља* где се човек из подземља једини пут назива „парадоксалистом“ како би у наставку студије показао шта је све парадоксално код овог, али и код низа других јунака прозе Достојевског. Безимени јунак *Зайиса* означен је као „парадоксалист“ и он то јесте по више основа: парадоксима обилује његово филозофирање у првој трећини текста, као што су парадоксални и његови поступци у другом делу. Чак и његова интроспекција, срачуната на потпуну искреност, пуна је противречности. Експлозивни набој унутрашњих противречности узрок је његове неурозе због које не успева да оствари очајнички жељену блискост с људима, ни на социјалном ни на емотивном плану. Овакав набој је карактеристичан за прозу Достојевског, а сада, захваљујући овом истраживачком подухвату, постаје и систематизован кроз анализу многобројних главних и споредних ликова из низа дела.

У свом настојању Попов је пронашао оригиналан начин тумачења, а притом се ослонио на занимљив аспект онога по чему је Достојевски препознатљив унутар најширег вредносног корпуса светске књижевности – на драму људске егзистенције испричану кроз унутрашње сукобе и противречности унутар ликова. Као што тврди аутор, „бављење пишчевим опусом у целини открива да је филозоф из подземља тек један од многих парадоксалиста који се јављају у његовим делима, а да се њихова парадоксалност, односно противречност њихових карактера, манифестује на различите начине“. Попов је уочио битан истраживачки проблем, а то је драстичан парадокс остварен у равни психологије немалог броја јунака – спој гордости и

понижности, два наизглед супротна и неспојива карактерна својства. Наслов *Горди и њонизни* стога не подразумева, као што би се могло очекивати, супротстављеност између два типа јунака, већ указује на супротстављеност унутар појединачних ликова, на иманентну контрадикторност њихове психолошке структуре.

Поменућу врсту противречности аутор најпре уочава у ликовима слуга, а затим и у ликовима лакрдијаша. Потоњи су не само многобројни него и толико разноврсни да чине једну од битних специфичности пищевог стваралаштва. Трећи и најдужи део ове студије бави се парадоксалистима у сфери љубави и сексуалности. Овај део студије аутор је насловио именом *еројичари*, имајући у виду не оно књижевноисторијско значење овог термина, које се везује за једну античку песничку струју, него значење које обухвата особе изразито склоне еротици и то оној у најширем смислу, а пре свега у смислу љубавних страсти. Будући многобројни, ови ликови су разврстани у три категорије еротизма које би се, условно речено а с обзиром на изворни контекст руске културе друге половине 19. столећа, могле посматрати као настраности: садомазохизам, донжуанство и хомосексуалност. Како добро уочава Попов, у тим сферама се гордост и понижност најчешће очитују кроз односе доминације и потчињавања, а најзанимљивији су они случајеви у којима се унутар једног карактера сукобљавају противречне склоности, попут садизма и мазохизма.

Попов је уложио огроман труд педантно тражећи сва она места у којима се сусрећу и сукобљавају парадоксални елементи унутар често мрачних и проблематичних ликова. Посебно су занимљива и иновативна његова тумачења ликова лакрдијаша, као и истраживање карневалских аспеката Достојевских дела, па ћемо преко њих и покушати да покажемо домаћаје његовог интерпретативног подухвата. Аутор је детаљном анализом ликова показао да су лакрдијаши, релативно ретки код других великана реализма, у прози Достојевског разасути у толиком броју и с таквим варијацијама да представљају њену значајну специфичност. Иако су били присутни и раније, ликови лакрдијаша почињу да се умножавају од романа *Злочин и казна*. Ако је свог првог аутентичног лакрдијаша, Јевграфа Ларионича Жежевикина, Достојевски извео на позорницу у правом комедиографском маниру, ликови Мармеладова, Свидригајлова и Порфирија Петровича из *Злочина и казне* обележавају много сложеније литерарне алузије и психолошке нијансе. Попов се спретно служи методом помног читања како би те алузија и нијансе довео до високог разумевања самих темеља уметничког поступка Достојевског. Аутор тако издваја посебне одломке, попут онога у којем се, као типичан лакрдијашки амблем, гомилају деминутиви (*хаљиница, њуњољчић, очице, сузица, сличица, косица, локнице, уснице, ножице, ручице*).

Слично томе, иновативно је тумачење лика полицијског инспектора Порфирија Петровича, који је кључан за комично контрастирање лика Раскољникова. Петрович одудара од стереотипа инспектора по свом начину говора: у настојању да разреши злочин, он не само да не исказује интелектуалну и вербалну супериорност него често замуцкује, кикоће се, прави се збуњен или се неприкладно шали. „У његовом наступу нема ни трага сујете, штавише, он заузима дефанзиван, каткада и понизан став спрам Раскољникова, чиме се и уписује међу лакрдијаше *Злочина и казне*“, гласи важан закључак Јована Попова.

Даља анализа фигура лакрдијаша односи се на роман *Идиот*, где се помоћу њих постиже невиђен ефекат гротескног хумора, док у *Злим дусима* оне пре згражавају него што засмејавају читаоца. Коначно, ако су *Браћа Карамазови* врхунац прозе Достојевског у којем је сажео већину властитих идејних и уметничких преокупација из зрелог стваралачког периода, онда је, како утврђује Попов, „логично што је у овом роману дао и краљевску лакрдијашку фигуру Фјодора Павловича Карамазова у којој су се нашле обједињене карактеристичне црте најмаркантнијих лакрдијаша из претходних дела“.

Попов убедљиво показује да су лакрдијаша незаобилазан део фикционог света Фјодора Достојевског. Специфичност његовог читања, међутим, лежи у томе што га занимају различити слојеви (наративна структура, атмосфера, семантика) у којима се то присуство остварује. На плану наративне структуре, лакрдијаша су важан фактор дијалогичности романа Достојевског, што је особина која им даје препознатљиву драмску компоненту. У равни атмосфере, они уносе хуморну ноту у великом распону средстава: „од патетичног самосажалевања и лицемерног пренемагања до неумесних испада и отвореног подсмеха, од картезијанске разложности до ’језуитске казуистике’, од ироничне подругљивости до претећег цинизма и крајњег, злокобног нихилизма“. Коначно, на семантичком плану, они на свој искошен начин, саопштавају ставове који су блиски пишчевим, „а који би, ако би били изречени у озбиљном тону филозофске есејистике, могли да оптерете романескни дискурс и разводне ткиво фабуле, онако како је то, рецимо, учињено у првом делу *Зайиса из њодземља*“.

У циљу изградње властитог приступа ремек-делима Достојевског, Јован Попов је ступио у интензиван дијалог с многобројним домаћим (Никола Милошевић, Милица Николић, Милосав Бабовић, Јасмина Ахметагић, Владета Јеротић, Драган Стојановић, Љубиша Јеремић) и страним ауторима, укључујући слависте или компаратисте и теоретичаре књижевности и културе, као и познате романописце (Михаил Бахтин, Т. Касаткина, Николај Несеткин, Константин Мочуљски, Дмитриј Лихачов, Леонид Гросман, Виктор

Шкловски, А. Григорјев, Андреас Гуски, Николај Лоски, Јелеазар Мелетински, Николај Караменов, Сигмунд Фројд, Марк Слоњин, Андре Жид, Жак Като, Морис Лева, Владимир Набоков, Рене Жирар, Џозеф Франк, Џорџ Стејнер, Марио Прац, Луис Џексон, Максимилијан Браун, Морис Фридман). Исто тако, ваља истаћи да је духовну авантуру Фјодора Достојевског довео у везу с најбитнијим кретањима у величанственој руској прози 19. столећа (Пушкин, Гогољ, Тургенев, Гончаров, Толстој). Посебан допринос је поређење појединих тематских аспеката стваралаштва Достојевског с Толстојевом приповетком „Луцерн“ (1857). Импозиран списак литературе сведочи не само о поштенем односу тумача према огромној традицији тумачења Достојевског, већ и о тананом, избрушеном и самосвојном углу гледања који је кроз дијалог с њом у овој књизи изградио.

Јован Попов спретно комбинује тематологију, која је његова преокупација и у запаженој књизи *Двобој као књижевни мојтив: тематолошка студија* (2012), и структуралну анализу. Узимајући у обзир релевантне елементе историјског контекста, аутор у коначници покушава да разуме ликове и ситуације у разуђеном опусу Достојевског на темељу унутрашње, уметничке мотивације. Овакав приступ читање књиге чини узбудљивим, јер смо непрестано унутар вртложног дијалога између тумача, тумаченог текста и других тумачења истих јединица текста, које су у књизи у датом тренутку предмет анализе. Поседујући изузетан смисао за детаљ, карактеристичан за иконографске студије у духу Панофског, Попов темељно трага за уверљивим образложењима поступака ликова унутар шире приповедне структуре. Будући да се антропологија Достојевског најчешће посматра из етичког угла, онда је одмах јасно колико је значајан допринос науци испитивање њихове парадоксалности из угла наративне структуре, атмосфере и семантике. Коначно, студија Јована Попова, из заиста посебног угла, још једном потврђује богатство и чудесну универзалност дела Достојевског као *парадоксалној амалијама* хетерогених елемената, оствареног у врло различитим равнима (ликова, стила, композиције итд.). Ако се уз то узме у обзир да је Попов, у циљу изградње властите позиције, ступио у критички дијалог с огромним бројем тумача Достојевског, онда се без икакве резерве може тврдити да је ово монографско дело редак и вредан допринос савременој науци о књижевности.